

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Dr. Adnan (Adivar) Bey ve Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

During the Second Constitutional Era Dr. Abdülhak Adnan (Adivar) Bey and the Ottoman Red Crescent Society

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

[Turhan Ada](#)

Yıldız Teknik Üniversitesi
turhanada@yahoo.com

Başvuru / Submitted:
4 Ocak 2024

Kabul / Accepted:
4 Mart 2024

DOI: [10.21021/osmed.1414476](https://doi.org/10.21021/osmed.1414476)

Atıf / Citation:

Ada, T. "İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Dr. Adnan (Adivar) Bey ve Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 24 (2025): 1-21.

Benzerlik / Similarity: 21

Öz

Dr. Adnan Bey, pozitivist eğilimleriyle örtüştürdüğü hekimlik mesleğini İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) rejimi değiştirerek iktidar olduğu II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk yıllarında (1908-1911), "Tıp Fakültesi Dekanı" sıfatıyla ifa etmeye başlamıştır. Sürecin sonraki evrelerinde, "Sağlık Genel Müdürlüğü" ve "Kolera Hastanesi Müdürlüğü" gibi önemli makamları elinde tutarken, kurucuları arasında yer aldığı Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde "Genel Sekreter" ve "Esirler Komisyonu Üyesi" olarak görev yapmıştır. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti mensubu olarak, Trablusgarp (1911-1912) ve Çanakkale Savaşları'na (1915) bizzat iştirak eden Dr. Adnan Bey, Balkan Savaşları'nda (1912-1913) kolera hastalığı ile başarıyla mücadele etmiş, I. Dünya Savaşı yıllarında (1914-1918), başarılı bir idareci olarak cemiyetin Anadolu'daki şubelerini diri tutmaya çalışmış, esir Osmanlı askerleriyle yakından ilgilenirken, şehit çocuklarının sorunlarını bizzat çözmeye çalışmıştır. Yunan Kızılhaçı ile rekabet içinde olduğu Mondros Mütarekesi Dönemi'nde (1918-1920), iktidarı kaybeden İTC'ye yakınlığı nedeniyle tepki alan Dr. Adnan Bey, İstanbul'un işgaliyle birlikte (16 Mart 1920) kenti terk ederek Ankara merkezli direniş hareketine katılmıştır. Bu olgu ve olayları konu alan çalışmanın amacı, Dr. Adnan Bey'in Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti bağlamındaki etkinliklerini yetkin kaynaklara dayanan özgün bir makale çerçevesinde ele almak ve uluslararası akademik literatüre katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Dr. Adnan Adivar, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Tıp Tarihi, II. Meşrutiyet Dönemi, Yardım Kuruluşları

Abstract

Dr. Adnan Bey started to practice his profession as the "Dean of the Faculty of Medicine" in the first years of the Second Constitutional Period (1908-1911), when the Committee of Union and Progress (CUP) came to power by changing the regime. In the later stages of the process, while holding positions such as "General Directorate of Health" and "Cholera Hospital Directorate", he served as "General Secretary" and "Member of the Prisoners' Commission" in the Ottoman Hilal-i Ahmer Society. As a member of the Ottoman Crescent Society, Dr. Adnan Bey participated in the Tripoli (1911-1912) and Gallipoli Wars (1915), fought cholera in the Balkan Wars (1912-1913), and during the First World War (1914-1918), as an administrator, he tried to keep the branches of the society in Anatolia alive, and while taking care of the captive Ottoman soldiers, he tried to solve the problems of the children of the martyrs himself. During the Mudros Armistice Period (1918-1920), when he was in competition with the Greek Red Cross, Dr. Adnan Bey, who received a reaction due to his closeness to the CUP, which lost power, left the city with the occupation of Istanbul (March 16, 1920) and joined the Ankara-based resistance movement. The purpose of the study related to these facts and events, Dr. To discuss Adnan Bey's activities in the context of the Ottoman Hilal-i Ahmer Society within the framework of an original article based on competent sources and to contribute to international academic literature.

Keywords: Dr. Adnan Adivar, Ottoman Red Crescent Society, History of Medicine; Second Constitutional Era, Charities.

Giriş

Doktor Abdülhak Adnan Adıvar (1882-1955), İstanbul'un köklü ve aristokrat ailelerinden birine mensuptur. Lise çağlarında, Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vuran ve Aydınlanma Felsefesinden kaynaklanan özgürlükçü fikirlere sempati duymaya başlamıştır. Bu dönemde, batı kültürüne ait kavram ve kurumların yükselen değer olarak kabul edilmesi, kendisine pozitivist, liberal, vatansever, özgürlükçü ve "batıcı" bir karakter kazandırmıştır.

Dr. Adıvar, üniversite çağında tıp eğitimini tercih etmiş, lisans ve yüksek lisans döneminde, bilimsel açıdan gelişmek ve pozitivist görüşlerini kuvvetlendirebilmek için Avrupa'ya gitmiştir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, yakın olduğu İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) ve pozitivist aydınların bilimi pozitivismi besleyen bir kaynak olarak görmesinin büyük etkisi vardır.

Despotizmle örtüşürülen Sultan II. Abdülhamid döneminin son bulduğu ve Osmanlı Devleti'nin anayasalı ve parlamentolu bir düzene geçtiği II. Meşrûtiyet Dönemi'nin başlamasıyla birlikte İstanbul'a dönen, ancak ara verdiği ihtisasını tamamlamak üzere kısa süre sonra tekrar Berlin'e giden Dr. Adıvar, bir yıl kadar sonra, diplomasını alarak ülkesine dönmüştür. Mesleğini yeni dönemde ifa etmeye başlayan Dr. Adıvar, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de hem "Müdür" (Dekan) hem de "Dâhiliye Müderris Muavini" (Doçent) sıfatıyla önemli hizmetlere imza atmıştır. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin gelişmesi için ortaya koyduğu özverili çalışmaları, Trablusgarp (1911-1912) ve Balkan Savaşları (1912-1913) esnasındaki meslekî etkinlikleri, bu bağlamda vurgulanması gereken diğer önemli faaliyetleridir.

Millî Mücadele döneminde, Mustafa Kemal Paşa öncülüğündeki ulusal direniş destek vermek için Anadolu'ya geçen Dr. Adıvar, "Sıhhiye Vekili" ve "TBMM İkinci Reisi" sıfatıyla görev yapmıştır. Türk bağımsızlık savaşının zaferle sonuçlanmasından sonra başlayan Mudanya Mütarekesi sürecinde, İstanbul'da Hariciye Vekâletini temsil etmiş, Cumhuriyet döneminin ilk evrelerinde ise muhalefete geçerek liberal eğilimli Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer almıştır.

Mustafa Kemal Paşa'yı hedef alan "İzmir Suikastı" olayı ile ilişkilendirilmek korkusuyla eş, tanınmış yazar Halide Edip ile 30 Ocak 1926 tarihinde yurt dışına çıkan Dr. Adıvar, üç yıl Londra'da, 10 yıl da Paris'te ikamet etmiştir. Bu zaman zarfında, daha çok bilim tarihi ve felsefe alanlarında incelemelerde bulunmuştur.

Atatürk'ün vefatından bir yıl sonra yurda dönen Dr. Adıvar, klasik eserlerin çevirileri ile ilgilenmek ve Uluslararası Doğu Araştırmaları Cemiyeti (ORIENS) bağlamındaki etkinlikleri üzerinde yoğunlaşmak istemişse de dönemin koşulları gereği daha çok demokratikleşme üzerinde durmuştur. VIII. TBMM Dönemi'ne rastlayan son milletvekilliği ve eş zamanlı olarak ön plana çıkan gazetecilik faaliyetlerinde, en çok "demokrasi" kavramına vurgu yapmıştır.

1955 yılında vefat ettiğinde, çoğunluğu bilim adamlarından oluşan bir topluluk tarafından son yolculuğuna uğurlanan Dr. Adıvar, Türk Devrim Tarihi'nin en önemli figürlerinden biriydi. Düşünsel yapısı dolayısıyla İstibdat-Meşrûtiyet-Millî Mücadele ve Cumhuriyet gibi ardışık dört önemli evreyi tüm canlılığı ile yaşamıştır. Fransız Devrimi'nin temel ilham kaynağı olan Aydınlanma Felsefesi'nin etkisi altında kalarak Avrupa'daki sekülerleşme sürecinden ilham

almıştır. Pozitivizm, hürriyetçilik ve laisizm gibi prensipleri önceleyen düşünsel kimliğini Türk toplumunun temel değerlerini büsbütün dışlamadan olgunlaştırmıştır.¹

1. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 11 Haziran 1868 tarihinde, askeri hekim yetiştiren Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye² öğretmenlerinden Dr. Abdullah Bey ve altmış altı arkadaşı tarafından, “Hasta ve Yaralı Askerlere Yardım Cemiyeti” adıyla kurulmuştur.³ Bir süre bu isim altında çalışan cemiyet, 1877’de İstanbul’da gerçekleşen kongresinde, “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti” adını almıştır.⁴

İçtüzüğünde belirtilen yardım faaliyetlerine, ancak Trablusgarp Savaşı esnasında (1911-1912) başlayabilen Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, günümüzde “*Türk Kızılayı*” adı altında ve bir kamu kuruluşu olarak görev yapmaktadır. Bu yönü ile dünyanın en eski sosyal yardım kuruluşlarından biri olan cemiyet, askeri ve sivil alandaki faaliyetleriyle savaş, doğal afet ve hastalık gibi durumlarda insani yardım faaliyetleri gerçekleştirmekte, barınma ve beslenme gibi yaşamsal ihtiyaçların giderilmesinde etkin olmaktadır.⁵ Balkanlar’dan Orta Asya’ya, Orta Doğu’dan Afrika’ya, Güney Asya’dan Kafkaslara, Gazze’den Haiti’ye kadar dünyanın hemen hemen bütün noktalarında faaliyet gösteren Türk Kızılay’ı, Uluslararası Kızılay–Kızılhaç Hareketi’nin bir parçası olarak insan onurunun korunması doğrultusunda din, dil, ırk ayrımı yapmaksızın insancıl çalışmalar yürütmektedir.⁶

2. Dr. Adnan (Adıvar) Bey’in Trablusgarp Savaşı’ndaki Rolü (1911-1912)

Kuruluş döneminde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne öncülük eden Besim Ömer (Akalm) Paşa, Dr. Celâl Muhtar (Özden) ve Dr. Âkil Muhtar (Özden), başarılı bir hekim olan Dr. Adnan Bey’i de aralarına almışlardır.⁷ Cemiyetin ikinci kuruluşu da Dr. Esad Işık ve Dr. Bahâeddin Şâkir gibi isimlerin bu çekirdek kadroyu tamamlamasından sonradır.⁸

Dr. Adnan Bey’in da aralarında bulunduğu kurucu üyelerin 20 Nisan 1911’de Sadrazam Halil Paşa’nın başkanlığında Tokatlıyan Otelinde yaptıkları toplantı ile cemiyetin yeni dönemi başlamıştır.⁹ Hakkı Paşa’nın başkanlığa, otuz ismin Genel Merkez üyeliğine seçildiği bu toplantıdan bir gün sonra Kadınlar Merkezi kurulmuştur.¹⁰ Bunu ertesi hafta yapılan Yönetim Kurulu seçimleri izlemiştir. Genel Merkez üyelerinin Sağlık İşleri Dairesi’nde gerçekleştirdiği bu seçimde Yönetim Kurulu üyeliğine uygun bulunanlar arasında Dr. Adnan Bey de vardır. Cemiyetin başkanlığına ise Rıfat Paşa getirilmiştir.¹¹

¹ Turhan Ada, *Adnan Adıvar* (İstanbul: Kültür A.Ş. Yayınları, 2010).

² *Türk Parlamento Tarihi*, Birinci Dönem, C. 3, haz. Kazım Öztürk (Ankara: TBMM Basımevi, 1995), 2.

³ Mesut Çapa, “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)” (doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1989), 4.

⁴ Hülya Alpman, “Hilal-i Ahmer Cemiyeti” (yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 1987), 3-5.

⁵ Çapa, “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)”, 4.

⁶ “Google Gizlilik Politikası” son güncelleme 15. 10. 2023, <https://www.kizilay.org.tr/neler-yapiyoruz>.

⁷ *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi 1329-1331* (İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, 1329 /1913), 260; *Türkiye Kızılay Derneği’nin 73 Yıllık Hayatı* (Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 1950), 15; Kazım İsmail Gürkan, “Adnan Adıvar”, *Vatan* (4 Temmuz 1955): 2-6. O dönemde, “Soyadı Kanunu” henüz kabul edilmediği için Dr. Adnan Bey, “Adıvar” soyadını kullanmıyordu.

⁸ Çapa, “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)”, 20.

⁹ Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer’e Dâir Konferans* (İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, 1330 (1914)), 21.

¹⁰ Kızılay Arşivi, 211-1.

¹¹ Ahmet Emin Yalman, “fikri Bir Hâdise,” *Vatan* (20 Mart 1944): 1; Bedi Şehsuvaroğlu, “Dr. Adnan Bey”, Bedi’ Şehsuvaroğlu Arşivi, *Adnan Adıvar Dosyası*, 2/VI.

Bir sonraki aşamayı ise cemiyetin örgütlenme çalışmaları oluşturmaktadır. Kuruluş aşamasından hemen sonra Sultan V. Mehmed Reşad'ın cemiyeti himayesi altına alması ve Velihaht Yusuf İzzeddin Efendi'yi de Fahrî Başkanlığa getirmesi bu çalışmaları olumlu yönde etkilemiştir. Nitekim, cemiyetin Tophane'de hizmete açtığı üç katlı Genel Merkez binası, Yusuf İzzeddin Efendi'nin hediyesidir. Binanın düzenlenmesinin de yine kendisinin bağışladığı 50 Osmanlı lirası ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak daha sonra cemiyet işlerinin çoğalması nedeniyle merkeze yakın bir binaya ihtiyaç duyulduğundan, Bab-ı Ali Caddesi'nde dört katlı bir bina kiralanarak Genel Merkez buraya nakledilmiştir.¹² İtalya'nın 24 Eylül 1911 tarihinde, hükümet merkezi konumundaki Bab-ı Ali'ye verdiği bir nota ile Trablusgarp üzerinde hak iddia etmesi, henüz kuruluş aşamasındaki cemiyet için bu sürecin en ciddi gelişmesi olmuştur.¹³

Bu sırada, üstün bir görev bilinci ile çalışmakta olan Dr. Adnan Bey,¹⁴ İtalyanların 6 Eylül 1911'de Trablusgarp'a (Libya) asker çıkarmaları üzerine¹⁵ İTC taraftarı tanınmış aydınlardan

Resim 1. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Bab-ı Ali Caddesi'ndeki Genel Merkezi (1911). Kızılay Arşivi.

Tevfik Fikret ve Abdullah Cevdet ile İçtihad Mecmuası matbaasında bir görüşme yapmıştır. İtalyan notası henüz İstanbul'a iletilmemiştir. Duygu yüklü bu görüşme esnasında Abdullah Cevdet'in İTC karşıtı bir komite tesisi önerisine meyletmiş ise de Tevfik Fikret'in uyarısı ile bundan vazgeçmiş; duygularıyla değil mantığıyla hareket etmeyi tercih etmiştir.¹⁶ “Gönüllü Hilâl-i Ahmer

¹² Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dâir Konferans*, 22.

¹³ BOA, *HR.SYS*, 1551/1.

¹⁴ Bedi Şehsuvaroğlu, “Dr. Adnan Adıvar,” *Yeni İstanbul* (29 Temmuz 1955): 5.

¹⁵ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, haz., Samih Nafiz Tansu (İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1957), 76; *Selâhaddin Adil Paşa'nın Hatıraları, Hayat Mücadeleleri*, haz., Enver Karay (İstanbul: Zafer Matbaası, 1982), 113,114; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C. I (İstanbul: Baha Matbaası, 1965), 139; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön-Türkler* (İstanbul: Tan Matbaası, 1945), 294.

¹⁶ Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde Emeklemeler* (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1954), 92-93.

Müfettişi” ve “Genel Temsilci” olarak¹⁷ işgal hareketiyle birlikte bölgeye giden Nuri Paşa, Dr. Aziz, Dr. Fahri, Paris Büyükelçiliği Askerî Ateşesi Binbaşı Enver (Paşa), Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal (Atatürk), Dr. Refik ve Binbaşı Fethi (Okyar) Beylere katılmaya karar vermiştir.¹⁸ Trablusgarp Komutanlığı’nın talebi üzerine bölgedeki Hilâl-i Ahmer gönüllülerine yardım için Dr. Râsim, Dr. Ferid, Dr. Sadeddin Vedad, Op. Dr. Aziz ve Dr. Emin beyler, cemiyet tarafından daha önce Trablusgarp’a gönderilmişlerdir.¹⁹

Savaşın ilk evresinin yaşandığı bu dönemde, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, gazete ve dergilere ilan vererek gönüllü sağlık personeli talebinde bulunmuştur.²⁰ Özellikle inanç değerlerine vurgu yapılan bu davete aralarında batılı ülke vatandaşlarının da bulunduğu birçok nitelikli doktor ve eczacı olumlu cevap vermiştir.²¹ Bosna-Hersek, Hindistan ve Mısır gibi ülkelerden gelen çok sayıdaki destek başvurusunda da aynı renkler ön planda olmuştur.²² Trablusgarp cephelerine gidilmesi için özel bürolar kurulmuştur. Büro tarafından istekliler arasından uygun görülenlere birer numara ve özel pasaport verilmiş, gerektiğinde tavsiyelerde bulunulmuştur. Başlangıçta yaşanan düzensizlikler giderildikten sonra, yapılan düzenlemeler ile üst düzeydeki kişiler, İskenderiye vapurlarından alınarak kişisel ihtiyaçları karşılandıktan sonra demiryolu ile Bâbü’l-Haccâc üzerinden Sellum’a gönderilmişlerdir.²³

Bu sırada “Tıp Fakültesi Müdürü” sıfatıyla da görev yapmakta olan Dr. Adnan Bey, cemiyet tarafından Trablus ve Hums şubelerinin teftişi ile görevlendirilmiştir. Bu adımla, Trablusgarp ziyaretinin resmi hüviyet altında gerçekleşmesi sağlanırken süreç, yasal nitelik kazanmıştır. Görevlendirme yazısında derslere yakın mesai arkadaşı ve Dahiliye Kliniği Şefi Neşet Ömer (İrdelp) Bey’in gireceği konusunda da hükme varılmıştır.²⁴ Sürecin bürokratik tarafını ilgilendiren bu adımlardan sonra derhal yola çıkan Dr. Adnan Bey, yukarıda dikkat çekilen güzergahı kullanarak Trablusgarp’a ulaşmıştır.²⁵ Türk kuvvetlerinin karargâhı izbelerle çevrili bir hükümet konağından ibaret olan Aziziye’de idi. Karargâhın Kurmay Başkanı ise Fethi Bey’di.²⁶ Anavatanla bağ kuramayan ve büyük devletlerin kontrolü altında bulunan bu uzak coğrafyada bir savunma hattı kurmak, pek çok kişi tarafından “mantık dışı bir yaklaşım tarzı” olarak algılanmaktaydı.²⁷ Kaldı ki, İngiliz ve Rus etkisindeki Balkan toprakları da için için kaynamakta, savaş ihtimali her geçen gün biraz daha güç kazanmaktaydı.

¹⁷ Halide Edip Adivar, *Dr. Adnan Adivar* (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1956), 23; Bedi Şehsuvaroğlu, “Adivar Olan,” *Dünya* (1 Temmuz 1962): 2-7; Ahmet Emin Yalman, “Bir Fazilet Kahramanı,” *Vatan* (3 Temmuz 1955): 1; Hasan Ali Yücel, “Türklerin Yetiştirdiği Büyük Adamlardan Biri,” *Cumhuriyet* (7 Ağustos 1955): 1.

¹⁸ Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi, *Adnan Adivar Dosyası*, 2-137; Halide Edip Adivar, *Mor Salkımlı Ev* (İstanbul: Özgür Yayıncılık (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları), 144; Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C. I (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992), 346.

¹⁹ Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer’e Dâir Konferans*, 22.

²⁰ Kızılay Arşivi, 43-11; 43-17; 43-8.13.

²¹ Kızılay Arşivi, 43-2; 43-11; 43-17.

²² Kızılay Arşivi, 43-2.

²³ *Selâhaddin Adil Paşa’nın Hatıraları*, 121.

²⁴ BOA, *MF.MKT*, 1180/76.

²⁵ Adnan Adivar, *Hakikat Peşinde Emeklemeler*, 97-99.

²⁶ Adnan Adivar, *Dur, Düşün* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1950).

²⁷ Halil Mentеше, *Osmanlı Mebûsân Meclisi Reisi Halil Mentеше’nin Anıları*, haz., İsmail Arar (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), 144

Resim 2. Trablusgarp Hilal-i Ahmer Şubesi (1911-1912). İ.Ü. Tıp Fakültesi Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi.

Ancak, gelişmeler beklendiğinden farklı olmuştur. Her biri yetmiş ve iyi birer komutan olan Türk subayları, yerli direnişçilere düzen vermişler;²⁸ İtalyan askerlerini sahildeki istihkâmlarına hapsedmişlerdir. Binbaşı Enver'in Bingazi'deki askeri başarıları ise her türlü takdirin üzerinde olmuştur.²⁹ Dr. Adnan Bey, bir yandan bu gelişmeleri izlemiş,³⁰ bir yandan da Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bölgedeki etkinliklerini kontrol etmiştir. Aziziye ve Humus' ta bulunan iki hastane, Bingazi'de hizmet vermeye çalışan beş doktor, bir eczacı ve on iki hastabakıcıdan oluşan Türk sağlık ekibi ve iki yüz Hilâl-i Ahmer çadırı onun gözetimi ve denetimi altında olmuştur.³¹ Kızılay'ın kurumsal kimliği ile özdeşleşen amblemi, İsviçre hükümeti tarafından onaylanarak resmîyet kazanmıştır.³² Ancak henüz yaygın biçimde bilinmediği için tarafsızlığın sembolü beyazın ilk yardım çadırlarının rengi olmasına dikkat edilmiştir.³³

Dr. Adnan Bey, burada duygu ve düşüncelerini etkileyen olaylara da tanık olmuştur. Kişisel değerlendirmelerine göre, bunların en önemlisi Gat Kabîlesi liderinin kabîlesinin fitresini³⁴ Türk askerlerine vermesi idi. Trablus'taki karargâha bir bayram sabahı gelen ve kendisine yapılan yemek davetini yadırganmak korkusuyla zorlanarak kabul eden bu çöl insanının gururlu, dürüst ve yüksek tavırlarından çok etkilenmiştir.³⁵ Trablusgarp halkının ileri gelenleri ve eşraf, İtalya'ya karşı

²⁸ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, Cilt I, 346.

²⁹ Mentеше, *Osmanlı Mebûsân Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, 144.

³⁰ Adnan Adivar, *Dur, Düşün*, 140-142.

³¹ Alpman, "Hilal-i Ahmer Cemiyeti", 42-43.

³² Kızılay Arşivi, 4.

³³ Kızılay Arşivi, 7-8.

³⁴ Fitre, İslam dininde, insan olarak yaratan Tanrıya teşekkür etmek için fakirlere verilen sadakadır "İbadet ayı" olarak bilinen Ramazan ayının sonunda verilir. Miktarı fazla değildir.

³⁵ Adnan Adivar, "Onur'a Dâir," *Akşam* (2 Kasım 1944): 5.

Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmek istemiş, bu müşterek mücadeleyi İslami terminolojide yer alan “cihat” kavramıyla özdeşleştirmişlerdir.³⁶

Dr. Adnan Bey, bu koşullar altındaki Trablusgarp'ta aylarca çalıştıktan sonra,³⁷ 29 Ekim 1912'de İstanbul'a dönmüştür. Aynı gece ziyaretine gittiği yakın dostu Cavid Bey'e bölgede bulunan Türklerin öncelikle problemin hızla halledilmesinden yana olduklarını bildirmiştir; İTC önderlerinden Talat Paşa'nın ve bir kısım basın organlarının savaşın uzaması yönündeki taleplerinin de bölgede olumlu karşılanmadığını vurgulamıştır. Dr. Adnan Bey, düşmanca hareket eden Araplara ve para için savaşan yerli kabilelere rağmen İtalyanların gönderilecek silahlarla kolayca mağlup edilebileceklerini düşünmüştür.³⁸

Umutların henüz tükenmediği bu dönemde gündemdeki yerini koruyan yardım konusu da en az gönüllü sağlık personeli kadar hassasiyet arz etmekteydi. Savaşın başından 26 Kasım 1911 tarihine kadar, sadece Mısır'da Hilal-i Ahmer'e gönderilmek üzere 6000 lira toplanmıştır.³⁹ Hindistan Müslümanları ise Trablusgarp'ta savaşan yaralı Osmanlı askerleri için 8000 frank değerinde bir yardım toplamışlardır.⁴⁰ Almanya, Rusya, Fransa ve Bulgaristan gibi ülkelerde yaşayan Müslümanlar da külliyetli miktarda yardım toplayarak İstanbul'a göndermişlerdir.⁴¹ Cemiyet, bu kapsamlı yardım kampanyasını istismar edebilecek kişilere karşı emniyet birimlerinin dikkatini çekmek durumunda kalmıştır.⁴²

Devlet, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne elinden geldiğince destek verirken şartları olabildiğince zorlamıştır.⁴³ Harbiye Nezareti, cemiyetin talepleri uyarınca sağlık malzemelerinin bakım ve onarım işine itina ile eğilmiştir.⁴⁴ Ortak inanç değerlerinden beslenen yurtiçi ve yurtdışı kaynaklı toplam bağış miktarı da oldukça üst seviyede olmuştur.⁴⁵ Genel Merkez, ulaşan yardımlar sayesinde savaş bölgesine gönüllü sağlık heyetleri göndermeye çalışmıştır. Bu şekilde biri Trablus'ta diğerleri ise Hums ve Bingazi'de olmak üzere üç sağlık ekibi faaliyete geçirilmiştir.⁴⁶ Bu heyetlerin geçişi için Fransa'dan resmi izin alınmıştır.⁴⁷

İslam ülkelerinden gelen gönüllü sağlık heyetleri de süreç içinde oldukça aktif rol oynamışlardır. Her türlü malzeme ve ekipmanla yararlı olmak için çaba sarf etmişlerdir. Bunların arasında cemiyetin Londra şubesi tarafından gönderilen ve kentteki Müslümanlar tarafından desteklenen bir heyet dahi mevcuttu.⁴⁸ Bölgedeki Osmanlı kuvvetleri de cemiyete destek olmuş, sağlık heyetleriyle koordineli olarak çalışmışlardır.⁴⁹

³⁶ BOA, *HR.SYS*, 75-15/1-4, 2, 3.

³⁷ Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde Emeklemeler*, 97-99.

³⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II/IV (Ankara: TTK Basımevi, 1991), 229-230.

³⁹ BOA, *DH.SYS*, 75-6/1-6, 27.

⁴⁰ Kızılay Arşivi, 19-159.

⁴¹ Kızılay Arşivi, 166-19.

⁴² Kızılay Arşivi, 191.

⁴³ Kızılay Arşivi, 211-3.

⁴⁴ Kızılay Arşivi, 211-2.

⁴⁵ Kızılay Arşivi, 191.

⁴⁶ Kızılay Arşivi, 211-3.

⁴⁷ Kızılay Arşivi, 21-5.

⁴⁸ Kızılay Arşivi, 7-591.

⁴⁹ Kızılay Arşivi, 66-10.

Ancak yaşanan olumsuzluklar, ümit veren bu olgu ve olayların çok daha üzerindeydi. Her şeyden önce, güç şartlar altında oldukça yüksek performans sergileyen Trablusgarp'taki Hilal-i Ahmer teşkilatı, uluslararası bir yardım kuruluşu olmasına rağmen İtalyan askeri gücünün tehdidi altında olmuştur. Çadırlar ve sağlık merkezleri sık sık vurulmuştur.⁵⁰ Gerçi İtalya Dışişleri Bakanlığı tarafından Cenevre Sözleşmesi'ne uyulacağına ve Trablusgarp sınırları dahilinde bulunan sağlık heyetlerine müdahale edilmeyeceğine dair güvence verilmişti.⁵¹ Ancak İtalyan saldırıları bütün hızıyla devam etmiştir.⁵² Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın bu ikileme vurgu yapan protestoları da bir sonuç getirmemiştir.⁵³ Roma makamları kendilerini, Hilal-i Ahmer çadırlarında silah saklandığını iddia ederek savunmuş, ancak bir delil sunamışlardır.⁵⁴

Olumsuzluklar bundan ibaret değildi. İtalyan donanmasını geçemeyen Osmanlı gemileri bölgeye yardım ulaştırmamışlardır.⁵⁵ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti bile ancak tarafsız ülke gemileri aracılığıyla bölgeye ilaç gönderebilmiştir.⁵⁶ Mevcut tabloya genel açıdan bakıldığında, Trablusgarp direnişi istikbal vadetmemekteydi.⁵⁷

Nitekim, olaylar Dr. Adnan Bey'in istediği ve beklediği yönde gelişmemiştir. Savaş uzamış, salgın hastalıklar hızla yayılmış, İtalyan askeri gücünün bitip tükenmek bilmeyen saldırıları karşısında dış desteğe daha fazla ihtiyaç duymaya başlayan Hilal-i Ahmer gönüllüleri her geçen gün biraz daha kuvvet kaybetmişlerdir.⁵⁸ Bütün bu olumsuz gelişmelerin doğal sonucu olmak üzere İTC, devlet ekonomisine zarar verdiği gerekçesiyle Trablusgarp savunmasına son verdi. Bunun hemen akabinde imzaladığı Ouchy Antlaşması (18 Ekim 1912) ile hem Trablusgarp'ı hem 12 Ada'yı Roma yönetimine terk etmiştir.⁵⁹ Dr. Adnan Bey'in tabiriyle "kahramanca ve fakat ümitsiz bir mukavemet"⁶⁰ böylece son bulmuştur.

Bu gelişmeler, İTC'ye yönelik muhalefeti kamuoyundan orduya sıçratmış, Manastır ve Selânik, askerî muhalefetin merkezleri haline gelmiştir. Çok geçmeden İTC yanlısı hükümet düşmüş; Avrupa'daki muhalifler İstanbul'a gelmiş ve "Büyük Kabîne" adı verilen Kâmil Paşa hükümeti kurulmuştur.

3. Dr. Adnan (Adıvar) Bey'in Balkan Savaşları'ndaki Rolü (1912-1913)

Bu sırada, İTC'nin takip ettiği bilinçsiz, öngörüsüz ve başarısız dış politika nedeniyle Balkanlar'da büyük bir ittifak doğmuş ve 8 Ekim 1912 tarihinde "Balkan Savaşları" olarak bilinen dramatik bir döneme girilmiştir.⁶¹ Trablusgarp dönüşünde Kolera Hastanesi Müdürlüğüne atanan

⁵⁰ Kızılay Arşivi, 7-9.

⁵¹ Kızılay Arşivi, 7-12.

⁵² Kızılay Arşivi, 7-13, 16, 17.

⁵³ Kızılay Arşivi, 7-17.

⁵⁴ Kızılay Arşivi, 7-15.

⁵⁵ BOA, BEO, 4049/300612, Belge: 3.

⁵⁶ BOA, HR. HMŞ, İŞO, Lef: 31.

⁵⁷ Kızılay Arşivi, 140-10.

⁵⁸ Kızılay Arşivi, 211-21.

⁵⁹ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C. I, 346.

⁶⁰ Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde Emeklemeler*, 97-99.

⁶¹ Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön-Türkler*, 254-255.

ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Sekreterliğine⁶² getirilen Dr. Adnan Bey, bu kez Balkan Savaşları'nın olumsuz sonuçlarıyla yüz yüze gelmiştir.⁶³

Nitekim çok geçmeden yeni etkinlik alanları oluşmaya başlamıştır. Ordu, Çatalca hattına çekilirken sağlık malzemelerinin çoğu elde tutulamamıştır. Bu nedenle Trakya ovalarından İstanbul'a sürülen enkaz halindeki Osmanlı askerleri, kolerayı da beraberlerinde getirmişlerdir. Kasım ayı içinde ilk belirtisini veren hastalık, kısa süre sonra, bölgeye yığılmış olan aç, çıplak, bakımsız ve iradesiz on binlerce insan arasında bütün şiddeti ile azgınlaşmıştır. İlaç yoktu. Doktorlar hastalara bakamamışlar veya yetişememişlerdir. Bu da Balkan Savaşları'nın henüz ilk aşamasının yaşandığı böyle kritik bir dönemde, ordunun maneviyatının bozulmasına neden olmuştur.⁶⁴ Çatalca hattının gerisinde kurulması gereken hastanelerin ihtiyaç listeleri, Harbiye Nezareti ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasındaki yazışmaların ana temasını oluşturmuştur.⁶⁵ Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi, harp malulü subay ve erler için gereken protez organlar konusunda cemiyete başvurmuş ve acil yardım talep etmiştir.⁶⁶

Çalışmalarına gecikmeksizin başlamış olan Dr. Adnan Bey, bu sırada, Kolera Hastanesi'ni ve Hilâl-i Ahmer'in bütün olanaklarını kullanarak hastalıkla mücadele etmiştir.⁶⁷ Dr. Besim Ömer Paşa ve Dr. Âkil Muhtar ile birlikte yaptığı özverili çalışmalara⁶⁸ Avrupa'nın tanınmış tıp dergileri teşekkür etmiştir.⁶⁹ Başkanlığını Dr. Ensârî'nin yaptığı Hint Kızılay Örgütü'ne bağlı olan ve "Bombay Fukara-yı İslamiyesi Heyet-i Sıhhiyesi" adını taşıyan bir destek heyeti, 1912 yılının son günlerinde İstanbul'a gelmiş, bir süre misafir edildikten sonra cepheye gönderilmişlerdir. Ömerli kasabası civarında seyyar bir hastane kuran Heyet, bazı üyelerini Gelibolu Yarımadası'na göndermiştir. Heyet, elindeki bütün imkânları kullanmakla beraber faydalı olabilmek için büyük bir gayretle ve azimle çalışmıştır.⁷⁰ Aynı şekilde Hindistan Müslümanlarının yardımları sayesinde Delhi'de oluşturulan başka bir destek heyeti de İstanbul genelinde önemli yardım faaliyetlerine imza atmıştır.⁷¹

Dr. Adnan Bey, bu sırada, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Yönetim Kurulu üyeleri arasından seçerek 15 Aralık 1912'de kurduğu Esirler Komisyonu çatısı altında da çalışmıştır. Başvuruların yoğunluğu nedeniyle Genel Merkez binası komisyon faaliyetlerine tahsis edilmiş ve yeni memurlar alınmıştır. Yönetim Kurulu, Tophane'deki eski binalarında çalışmıştır. Komisyonun temel hedefi; Osmanlı savaş esirlerine ait cetvellere, Belgrad'daki Uluslararası Kızıllaç Acentesi vasıtasıyla ulaşmak ve esir yakınlarını bilgilendirmektir. Bazen esirlerin, aileleriyle haberleşmek de mümkün olabilmıştır. Ancak "soyadı" uygulamasının geçerli olmaması nedeniyle çalışmalar zorlukla yürütülmüştür. Nitekim 15 Ekim 1913'de komisyonun faaliyetlerine son verilmiştir.⁷²

⁶² Şehsuvaroğlu, "Dr. Adnan Bey," 2/VI.

⁶³ Mehmet Ali Gökberk, "İlim ve Fikir Alemimiz Kahraman Bir Üstadın Kaybı ile Mustarıptır," *Tan* (2 Temmuz 1955): 5

⁶⁴ Kızılay Arşivi, 153-1, 1A, 1B, 1C; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C. II (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1981), 364-365.

⁶⁵ Kızılay Arşivi, 153-1, 1A, 1B, 1C.

⁶⁶ Kızılay Arşivi, 153-2, 2A.

⁶⁷ Şehsuvaroğlu, "Dr. Adnan Adıvar," 5.

⁶⁸ *Akşam* (21 Ocak 1949): 1.

⁶⁹ "Lettre de Constantinople", *Press Medical* (27 Novembré 1912): 1252; (21 Decembré 1912):1353.

⁷⁰ Kızılay Arşivi, 153-3, 3A; İnci Enginün, *Araştırmalar ve Belgeler* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2000), 564.

⁷¹ Kızılay Arşivi, 153-4, 4A.

⁷² Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dâir Konferans*, 51-54.

Bunun üzerine Genel Sekreter Dr. Adnan Bey ve Dr. Besim Ömer Paşa, cemiyetin daha sağlıklı çalışabilmesi için gereken eleman ve paranın temini maksadıyla 25 Kasım 1913'te sınır kenti haline gelen Edirne'ye gitmişlerdir. Savaş öncesinde kurulan Genel Merkez binasının restorasyonu savaş esnasında açılan Mısır Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin devralınması, demirbaşların tanzimi ve bir ambar tesisi de amaçları arasındaydı. Bu çalışma, İstanbul dışındaki örgütlenme sürecinin bir parçasını oluşturmuştur.

Şehre geldikten hemen sonra derhal çalışmalarına başlayan Dr. Adnan Bey ve Dr. Besim Ömer Paşa, Vali Hacı Âdil Bey'in yardımlarıyla iki gün içinde, yeni bir Hilâl-i Ahmer Merkezi kurarak dünya Müslümanlarının şehit çocuklarına verilmek üzere gönderdikleri yardımlardan Edirne Yetimler Yurdu'nun da faydalanmasını sağlamışlardır. 14 Aralık 1913 tarihli hükümet kararıyla uyarınca, barışta yetimhane, savaşta ise hastane olarak kullanılması öngörülen ve yeni devralınan Hilâl Ahmer Cemiyeti Hastanesi'ni tekrar düzenledikten sonra İstanbul'a dönmüşlerdir.⁷³ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 13 Nisan 1912 tarihinde toplanan I. Olağan Kongresi'nde başkan seçilen Dr. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu süreçteki katkısı oldukça büyük olmuştur.

Ancak aynı kongrede Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne yaptıkları yardımlara gönderilecek bir heyetle teşekkür edilmesi de kararlaştırılmıştır.⁷⁴ Fakat I. Balkan Savaşı bu kararın uygulanmasını geciktirmiştir. Bu konuyu etraflıca değerlendiren Yönetim kurulu, Edirne'den henüz dönen Dr. Adnan Bey'in Dr. Kemâl Ömer Bey ile birlikte Hindistan'a gitmesini kararlaştırmıştır. Gerçekleştirilecek ziyaretlerde Trablusgarp ve Balkan savaşlarında yapılan yardımlar nedeniyle duyulan memnuniyet de dile getirilecekti. Ziyaret, İngiliz makamlarınca "Londra'yı hedef alan bir hareket" olarak algılanmasını diye Londra hükümetinin bilgisi dahilinde gerçekleştirilecekti.⁷⁵

Alınan karar üzerine 1 Ocak 1913'te İstanbul'dan hareket eden heyet, önce Kâhire'ye kısa bir teşekkür ziyareti yapmış; buradaki coşkulu karşılamadan ardından Mısır yoluyla Hindistan'ın Bombay kentine ulaşmıştır. Dr. Adnan ve Dr. Kemâl Ömer beyler, burada Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne önemli ölçüde destek veren Bombay Sağlık Kurulu ve Ziyâü'l-İslâm Komisyonu üyeleri tarafından karşılanmışlardır. Burada yapılan görüşmelerden sonra Delhi, Kalküta, Agra, Lahor, Bonkipor ve Aligarh gibi önemli kentlerde coşkun sevgi gösterileri altında Hindistan Müslümanlarına teşekkür etmişlerdir. Heyet, bulunduğu kentlerin ileri gelenlerinin evlerine davet edilmiş ve Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin şükran duyguları onlara da iletilmiştir. İklim şartları nedeniyle yorgun düşen heyet, 1914 senesi mart ayının sonunda, İstanbul'a dönmüştür.⁷⁶ Bu süreç içinde, "İkinci Başkan" konumundaki Dr. Besim Ömer Paşa, Dr. Adnan ve Kemal Ömer beylere kolaylık sağlanması hususunda hassasiyet göstermiş ve cemiyet adına Hariciye Nezareti'nin dikkatini çekmeye çalışmıştır.⁷⁷

Dr. Adnan Bey, "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Sekreteri" sıfatıyla ve büyük bir özveriyle etkin olduğu bu dönemde hak ettiği maaşların tamamını kurum kasasına devretmiştir.⁷⁸

⁷³ Reşit Rahmeti Arat, "Dr. A. Adnan Adıvar," *ORİENS* (Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti Mecmuası) 8/1 (1955): 2

⁷⁴ Zuhâl Özeydin, "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnâmesi'ne Göre Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu," *Tip Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4 (1990): 76-77.

⁷⁵ BOA, *HR.SFR*, 695/26.

⁷⁶ BOA, *HR.SYS*, 2020/12; Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dâir Konferans*, 73-74, 124

⁷⁷ BOA, *HR.SYS*, 2020/14.

⁷⁸ Vedat Günyol, "Dr. Adnan Adıvar: Örnek İnsan," *Yeni Ufuklar* IV/23 (39) (1955): 91.

Bu tavrı hem Tıp Fakültesi'nden aldığı aylıkla yetindiğini göstermiş hem de erdemli kişiliğini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

4. Dr. Adnan (Adivar) Bey'in I. Dünya Savaşı Dönemindeki Rolü (1914-1918)

Dr. Adnan Bey, yukarıda genel çerçevesi çizilen faaliyetler içindeyken I. Dünya Savaşı başlamıştır. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Anadolu'da yeni yeni tanınmaktaydı ve kuruluş sürecini tam anlamıyla tamamlayamamıştı.⁷⁹ Bu nedenlerle, savaşın olağanüstü şartları dahilinde acilen karar verebilmek için kendi yetkilerinden bir bölümünü Yürütme Kurulu'na vermiştir. Dr. Adnan Bey, Yürütme Kurulu'nda "Genel Sekreter" sıfatıyla yer almıştır. Nitekim 19 Şubat 1915'te İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale Boğazı'nın iki yakasındaki Türk tabyalarını ateş altına almalarıyla mevcut tablo tamamen değişmiştir. Dönemin koşulları, İstanbul dışına çıkarak hizmet etmeyi gerektirmekteydi. Bu durumu değerlendiren Genel Sekreter Dr. Adnan Bey, dünya tarihinin en kanlı savaşlarından birine sahne olan 18 Mart 1915 tarihinden iki gün önce, yardım malzemesiyle birlikte Çanakkale cephesine gitmiştir. Bu sırada, Gelibolu'da 200 yataklı bir askeri hastane mevcuttu. Cepheye uzun süre kalan Dr. Adnan Bey, 500 bin askerin yaşamını yitirdiği bu savaşın sıra dışı dehşetine yakından tanık olmuş, bir hekim ve bir Hilal-i Ahmer Cemiyeti üyesi olarak elinden gelen bütün gayreti göstermiştir.⁸⁰ Ancak cepheye oldukça yakın olan askeri hastane, savaşın olağanüstü biçimde şiddetlenmesi üzerine Şarköy'e taşınmıştır. Bu sırada ambarlarını geçici olarak Eskişehir'e nakleden cemiyet, aldığı bu tedbirle eş zamanlı olarak Darülfünun Tıp Fakültesi ve Galatasaray Sultanisi ile Galata, Taksim, Cağaloğlu, Kadırga ve Darüşşafaka hastanelerini faaliyete geçirmiş;⁸¹ yaralı sayısının dehşet verici biçimde çoğalması üzerine, hasta nakli için 7 vapuru birden hizmete almıştır.⁸²

Dr. Adnan Bey, Çanakkale cephesinden döndükten sonra, "Genel Sekreter" sıfatıyla başarılı bir yönetim sergilemiş, sağlık alanındaki çalışmalarıyla takdir edilmiştir.⁸³ Bu bağlamda sağlık alt yapısının ve sosyal yardım kurumlarının kurulması, bunların hizmet alanlarının ve çalışma tarzlarının saptanması ve cemiyet şubelerinin tanzim ve kontrolü gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır.⁸⁴ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, bu süreçte, itibarlı bir kuvvet hâline gelmiştir.⁸⁵

Dr. Adnan Bey'e bu dönemde Genelkurmay Başkanlığı tarafından "Yedek Tabip Binbaşı" rütbesi ile "Sahra Sağlık Genel Müfettiş Yardımcısı" sıfatı da verilmiş olduğundan, savaş sırasında askerî sağlık birimleri ile cemiyet arasındaki eşgüdümün devamını sağlamıştır.⁸⁶ Dr. Besim Ömer Paşa, Dr. Âkil Muhtar ve teşkilatçılığı ile tanınan Dr. Celâl Muhtar ile kurduğu sağlıklı cemiyet mekanizmasının⁸⁷ neden olduğu başarılı çalışmalar, kendisi başta olmak üzere bütün cemiyeti toplumla kaynaştırmıştır.⁸⁸ Adını bildirmeden merkez binasının pencerelerinden para keseleri atan

⁷⁹ Kızılay Arşivi, 520, (1916).

⁸⁰ Çapa, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)," 26, 124.

⁸¹ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1330-1334) Senelerine Aid Merkez-i Umumisine Takdim Olunan Rapor*, (Dersaadet: Hilal Matbaası, 1330/1914), 8-10; *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Mecmuası*, V (15 Ocak 1922), 112-113; Çapa, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)," 18, 19, 26, 28, 124-125.

⁸² *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1330-1334)*, 9-10; Çapa, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)," 28, 126.

⁸³ Gürkan, "Adnan Adivar," 2-6.

⁸⁴ *Türkiye Kızılay Derneği'nin 73 Yıllık Hayatı*, 59, 60.

⁸⁵ Yalman, "Fikrî Bir Hâdise," 1, 3.

⁸⁶ Çapa, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)," 28.

⁸⁷ Ahmet Emin Yalman, "Örnek Bir İdealist," *Vatan* (1 Temmuz 1956): 1; Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. I (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970), 282-283.

⁸⁸ Çapa, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)," 28.

hamiyetli vatandaşlar, Dr. Adnan Bey'i ziyadesiyle duygulandırmıştır.⁸⁹ Dr. Celâl Muhtar'ın ardından cemiyetin ikinci adamı konumunda bulunan Dr. Adnan Bey'in bu başarıdaki payı büyük olmuştur.⁹⁰ Berç Keresteciyan Efendi gibi anlayışlı bir bankacı, Osmanlı Bankası İdâre Meclisi üyelerinden Cevad Bey, Asır Gazetesi başyazarı ve eski Basın Genel Müdürü Fazlı Necib Bey, Profesör Mâcid Bey ve Kâzım Şinâsi, Saffet, Ali, Muzaffer, İzzet, Enis Tahsin (Til) gibi gençler Hilâl-i Ahmer ekibini tamamlamışlardır.⁹¹

1. Dünya Savaşı başladığı zaman, Osmanlı Devleti bünyesinde savaş esirleri ile ilgilenen bir kurum mevcut değildi. Savaşa katılan diğer ülkeler, bu işi çeşitli kurum ve kuruluşlara tevdi etmişlerdir. Fransa ve Almanya'da harbiye nezaretleri, Rusya ve Avusturya'da ise Kızılhaç kurumları esir meselesiyle ilgilenmekteydiler.⁹²

Çanakkale Savaşı'nın ilk günleri yaşanırken Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan esirler konusunda bilgi almak üzere Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne başvurmuştur. Bu başvuru üzerine savaş esirleri konusunda yetkili ve sorumlu bir kurum haline gelen cemiyet, derhal harekete geçmiş ve bir Esirler (Üsera) Komisyonu kurmuştur.⁹³ Komisyon, Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin usullerine göre hareket edecektir.

Bu sırada, değişik cephelerde on binlerce Osmanlı askeri esir alınmıştır. Üstlendiği sorumluluğun gereğini hakkıyla yerine getirebilmek için hızla harekete geçen Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, esirlerin isim ve konumlarını tespit ederek aileleriyle iletişim kurmalarını sağlamıştır.⁹⁴

Dr. Adnan Bey, bu dönemde, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Esirler Şubesi ile de yakından ilgilenmiştir. Şube, esirlerin kayıtlarını tutarken aynı zamanda kendilerine mektup, para ve eşya gönderilmesine aracılık etmiş, bazı esir kamplarında, eğitim amaçlı küçük kurslar açmaya çalışmıştır. Sadece İngiliz sömürgelerinde 120.000 Türk esir bulunduğu ve toplam sayı yüz binleri aştığından bizzat yardımlarda bulunamamış, İsviçre ve İspanya gibi bazı ülkelerin aracılığına başvurmak zorunda kalmıştır. Yardım gönderilmesi için halka yaptığı başvurular da son derece sınırlı sonuçlar vermiştir. Hilâl-i Ahmer eliyle Türk esirlerine ailelerinden ve dostlarından yılda ancak 100.000 paket eşya gidebilmiştir. Bu da her üç veya dört esire bir paket demektir. Dr. Adnan Bey, esirlerle ilgili her mektuba cevap vermiş, bütün Türk esirlerin akıbeti ile yakından ilgilenmiştir.⁹⁵

Dr. Adnan Bey, bu etkinliğinin yanı sıra Rusya'daki Türk esirlerin durumlarını da yakından takip etmiştir. Rusya, sayıları 60-70 bin civarında olan Osmanlı esirlerin büyük bir bölümünü Sibiryadaki kamplarda tutmaktaydı. Bu bağlamda İspanya, İsveç, Danimarka ve Avusturya Kızılhaçları ile bağlı oldukları devletlerin büyükelçiliklerini muhatap almıştır. Harbiye Nezareti kaynaklı yardımlar, bunların aracılığı ile önce ülkelerindeki hayır kurumlarına gönderilmiş, ancak bundan sonra esir Türk askerlerine ulaştırılabilmıştır. 1917 öncesinde, bölgeye Hilâl-i Ahmer Heyeti

⁸⁹ Halide Edip Adıvar, *Dr. Adnan Adıvar*, 92.

⁹⁰ Süheyl Ünver, "Dr. Adnan Bey Hocamızdan Öğrendiklerim Hakkında," *Yeni İstanbul* (14 Ağustos 1955): 1.

⁹¹ Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, C. 1, 283.

⁹² Çapa, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)," 169.

⁹³ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1330-1334)*, 23; Çapa, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)," 169, 170.

⁹⁴ Kızılay Arşivi, 542 (1917); Çapa, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)," 170.

⁹⁵ Kızılay Arşivi, 542 (1917); Yalman, "Bir Fazilet Kahramanı," 1; Çapa, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)," 171.

gönderilememesi nedeniyle başvuru bu yoldan istenilen verim alınamamıştır.⁹⁶ Bu sırada, Türkiye’de bulunan esirler herhangi bir baskı görmemekte, durumları Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından dikkatle izlenmekteydi.⁹⁷

1917, Hilal-i Ahmer Cemiyeti için önemli bir yıl olmuştur. Sonbaharda, Rusya ile İttifak Devletleri arasında, esir takasını öngören Kopenhag Toplantısı düzenlenmiş ve imzalanan sözleşme uygulamaya geçirilmiştir.⁹⁸ Taraflar, aralık ayında Bern’de bir araya gelerek esir değişimi ve esirlerin rehabilitasyonu konusunda mutabakata varmışlardır. Burada imzalanan sözleşmeye Hilal-i Ahmer temsilcisi de imza koymuştur.⁹⁹ Bu imza, cemiyetin az zamanda önemli başarıları imza atarak kendisi kabul ettirmiş olduğunun açık bir kanıtı idi.

1917 Ekim Devrimi sonrası Rusya’da inisiyatifi ele alan Bolşevik yönetimi ile 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması, bütün esir Osmanlı askerlerine hürriyetin kapısını açmıştır.¹⁰⁰ Çoğunlukla Batum yolunu kullanan esir askerler, yavaş yavaş memleketlerine dönmeye başlamışlardır.

Genel Sekreter Dr. Adnan Bey, 11 Nisan 1917 tarihinde, Yönetim Kurulu’na sunduğu kapsamlı raporda Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin yakın dönemde imza attığı icraatlara değinirken özellikle esirlere gönderilen nakdi yardımlar konusunda yaşanan zorluklara dikkat çekmiştir:

“...Geçen pazar nihayetinde Avusturya Salib-i Ahmer Üserâya Muâvenet Heyeti Reisi Selatin Paşa’nın bir tahrîrâtında, kış esnasında Rusya’daki üserâ-yı harbiyeye muâvenet edilmek üzere İsvaç Salib-i Ahmeri tarafından heyet tertip edildiğinden, levâzım-ı muhtelif ve para tevzî ettirmek üzere Harbiye Nezareti’nden Eylül ve Teşrin-i Sâni 332 aylarında 30 bin lira alındı. Bu paradan Rusya’da bulunan üserâ-yı harbiyeye tahsis edilmek üzere tefrik olunan 10 bin lira Selatin Paşa tarafından sarfedilmiştir. Ve paranın henüz Viyana’da olduğu bir buçuk ay evvel haber alınmıştır.

Tiflis ve Kafkasya’da, Alman ve Avusturyalıların refakâtinde olmayan ve İsvaç Salib-i Ahmer murahhasları tarafından ziyaret edilmeyen Osmanlı üserâsına verilmek üzere ilk meblağ olarak İspanya Sefareti’ne 12 Teşrin-i Sâni 332 tarihinde verilen paranın yalnız 1500 rublesinin Tiflis’e gönderildiği, sefaretin 7 Nisan 1917 tarihli mektubundan anlaşılıyor.

Tin Çin Komitesi’ne tevdi edilen para, mezkûr komite tarafından Garbî Rusya’daki Osmanlı üserâsına sarf edilmekte ise de, asıl Harbiye Nezareti namına irsâl edilmiş olan 3 bin lira, ancak kanun-ı evvelde mahalline varmış ve bundan böyle de mezkûr komitenin muâvenetinden daha vasi bir surette istifade edilmesi ihtimâlleri meşuk bulunmuştur.

Hülâsa: Moskova’daki 200 malûl esir için geçen mart ayında İspanya Sefareti’ne verilen ve ne zaman mahalline varacağı meçhul olan 1500 lira ile, ancak 15 mayısta Viladyovostok’a muvasalat edecek olan Salib-i Ahmer heyetine tevdi edilen 2500 lira ve malûl üserâ mübâdelesini için Harbiye Nezareti’ne iade olunan 4 bin kûsûr lira ve Stokholm Sefareti’ne gönderilip, Harbiye Nezareti tarafından mezkûr sefarette bırakılan 1000 lira tarh edilirse baki kalan 20.793 liradan Rusya’daki Osmanlı üserâsı, ancak 3.150 lira kadar bir parayı bütün kış zarfında alabilmişler ve Harbiye Nezareti’nin verdiği paradan 13.635 lira, yani sarfedilenin dört mislinden fazlası, bütün kış, mahalline istimâl edilmeksizin

⁹⁶ Kızılay Arşivi, 520 (1916); Çapa, “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925),” 174.

⁹⁷ Kızılay Arşivi, 520 (1916); Çapa, “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925),” 185.

⁹⁸ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Rusya Üserâ Murahhası Yusuf Akçura Bey’in Raporu (Dersaadet: Matbaa-i

Orhaniye, 1335/1919), 3-5; Çapa, “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925),” 174.

⁹⁹ Kızılay Arşivi, 542 (1917); Çapa, “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925),” 172.

¹⁰⁰ ATASE Arşivi, 119/36, Fihrist: 41; Çapa, “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925),” 181-183.

kalmıştır. Kezâ, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından tahsis edilen meblağdan 100 bin krongdan 30 bin kronu ancak paranın tahsisinden bir sene sonra Rusya'daki Danimarka Sefareti'ne vâsıl olmuş; diğer meblağdan da ... lira kadarı sarf edilmeksizin kış geçmiştir..."¹⁰¹

Dr. Adnan Bey, bu dönemde, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin sağlıklı işleyebilmesi için inceleme gezilerine de çıkmıştır. 1917 yılında, III. Ordu'nun Sağlık Reisi Dr. Tevfik Salim (Sağlam) Bey ile Anadolu'da gerçekleştirdiği teftiş gezisi¹⁰² ile 1918 yılındaki Almanya yolculuğu bu açıdan önemliydi.¹⁰³

Resim 3. Hilal-i Ahmer Müfettişi Dr. Adnan Bey, Talas Şifa Yurdu'nu Denetliyor (7 Ekim 1917) İ.Ü. Tıp Fakültesi Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi.

5. Dr. Adnan (Adıvar) Bey'in Mondros Mütarekesi Dönemindeki Rolü (30 Ekim 1918-16 Mart 1920)

Böyle yüksek bir çalışma temposu ile mütareke dönemine giren Dr. Adnan Bey, yeni süreçte Yunan Kızılhaç'ı ile rekabet etmek zorunda kalmıştır. İzmir'i Yunan işgaline bırakmaya yönelik girişimlere destek olan Yunan Kızılhaç'ının etkinlikleri¹⁰⁴ nedeniyle böyle bir yaklaşım içine girmiştir. Yunan Kızılhaç'ı, yerli Rumları tedavi etmekle kalmamış, ayrıca yaptıkları propaganda ve gizlice getirdikleri silâhlarla muhtemel bir işgale zemin hazırlamışlardır. Buna karşılık Kızılay heyetleri, ancak ağustostan ayından itibaren bu bölgeye gönderilebilmiştir.¹⁰⁵

Mevcut konjonktürü çok iyi değerlendiren Sağlık Genel Müdürü ve Hilâl-i Ahmer Genel Sekreteri Dr. Adnan Bey, Aydın Valisi ve Sağlık Müdürü Ali Âgâh Bey'den aldığı bilgiye

¹⁰¹ Kızılay Arşivi, 525 (1917).

¹⁰² Adnan Adıvar, *Hakikat Peşinde Emeklemeler*, 94-96; Cavid Baysun, "Adnan Bey'e Dâir", *Yeni Ufuklar* IV/23(39) (1955): 81-82; Ahmet Ateş, "Dr. Abdülhak Adnan Adıvar", *İstanbul Enstitüsü Dergisi* I (1955): 93.

¹⁰³ Adnan Adıvar, "Kırk Yıldır Tanırım VI", *Akşam* (16 Eylül 1944): 5.

¹⁰⁴ Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, 200.

¹⁰⁵ Çapa, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)," 223.

dayanarak Yunan Kızılhaç'ının Aydın şehrindeki etkinlikleri hakkında 18 Şubat 1919 tarihinde Hilâl-i Ahmer'in dikkatini çekmiştir. Dr. Adnan Bey'in bildirdiğine göre, son günlerde İzmir'e gelmeye başlayan Yunan Kızılhaç heyetlerinin çalışmalarına yerli Rum doktorlarla birlikte ileri gelen birçok Rum kadını da hasta bakıcı olarak katılmış, "Halk sağlığına hizmet kisvesi altında siyâsi propagandalarına" devam etmiştir. "Yapılan bu icraat karşısında Osmanlı sağlık teşkilatının sönük kalması Müslüman halkı üzdüğünden..." Hilâl-i Ahmer'in de İzmir'e bir sağlık heyeti göndermesi uygun olacağı düşünülmüştür.

Dr. Adnan Bey, sözlerine devamla "Bin türlü mahrumiyetler içinde yuvarlanmakta olan İzmir ve havalisinin sağlık yardımına şiddetle ihtiyacı vardır." diyor, bu yüzden halkın Yunan Kızılhaç'ının eline düşmemesi için Hilâl-i Ahmer'in faaliyete geçmesini şiddetle talep etmiştir. Dr. Adnan Bey, 8 Mart 1919 tarihli bir başka yazısında ise Yunan Kızılhaç'ının çalışmalarını genişleterek ırk ve din farkına bakmaksızın bütün hastaları tedavi etmekte olduğunu, buna karşın Osmanlı sağlık örgütünün yetersiz kaldığını, hiç olmazsa Aydın yerel Hilâl-i Ahmer şubesinin teşviki ile toplanacak yardım kolilerinin şehirdeki Sağlık Müdürlüğü'ne verilmesini tavsiye etmiştir. Bu girişimi kısa süre içinde hedefine ulaşmıştır.¹⁰⁶

Böylesine ağır görevler üstlenmiş olan Dr. Adnan Bey, kendi zemininde de rahat değildi. Mütareke Dönemi'nin başlarında, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin en önemli unsurlarından biri olan Celâl Muhtar'ın İâşe Bakanı olarak hükümette görev alması¹⁰⁷ sorumluluklarını daha da arttırmıştır. Ferit Paşa hükümeti ise Hilâl-i Ahmer'i Mütareke Dönemi'nde iktidarı kaybeden İTC'nin bir uzantısı olarak görmektedir. Bu nedenle bir kez baskın düzenlemiş, bir kez de 13 Kasım 1918 de şehre çıkan İtilaf Devletleri kuvvetlerine bastırmaya kalkmıştır. Cemiyetin muhasebesini tutan Berç Keresteciyan Efendi ise "Ermeni" olması dolayısıyla cemiyet dışı baskıların hedefi olmuştur. Ancak her şeye rağmen direnmiş, çalışmalarına devam etmiştir.¹⁰⁸

İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde maruz kaldığı hızlı ve kapsamlı işgal sonrası, Dr. Adnan Bey'in ve cemiyetin önden gelen diğer isimlerinin gayretleri ile Anadolu'ya çok sayıda heyet gönderilmiştir. Yetkin kimselerden oluşan bu heyetler, yerel direniş teşkilatlarının ihtiyaçları için yeni revirler, dispanserler ve mütevazı de olsa birkaç hastane açmayı başarmışlardır.¹⁰⁹

Dr. Adnan Bey'in "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Sekreteri" sıfatını taşıdığı bu kritik yıllarda, toplumun bütün kesimlerini kucaklayan cemiyet, aydınların uğrak yeri olmuştur.¹¹⁰ Dr. Adnan Bey'in çevresi üzerindeki etkisi bunun en önemli nedeni idi.¹¹¹

İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından işgali ile mevcut konjonktür tamamen değişmiştir. Gece başlayan işgalin henüz ilk saatleri yaşanırken 30 kişiden oluşan bir müfreze, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'ne baskın yaparak iletişim hatlarını kesmiş, dosyaları imha etmiş ve hizmetli personele baskı yapmak suretiyle Dr. Adnan Bey'in yerini öğrenmeye çalışmıştır. Katiplerden birinin kendisini gizlice ziyaret etmesi üzerine durumu öğrenen

¹⁰⁶ Kızılay Arşivi, 335, (1919).

¹⁰⁷ *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, C. 1, 286.

¹⁰⁸ Adnan Adıvar, "İki Dostun Arkasından," *Cumhuriyet* (9 Ağustos 1949): 2.

¹⁰⁹ Kızılay Arşivi, 239 (1921).

¹¹⁰ Çapa, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)," 28-29

¹¹¹ *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, C. 1, 284.

Dr. Adnan Bey, eşi ile birlikte İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.¹¹² Son ana kadar görev bilinci içinde hareket etmiş ve sorumluluklarını hakkıyla ifa etmiştir.¹¹³ Bu sırada, birçok vatansever Türk aydını, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliği altında şekillenmeye başlayan Anadolu direnişine katılmaya başlamıştır. Çok geçmeden Dr. Adnan Bey de bu kadro içinde yerini alacaktı...¹¹⁴

Değerlendirme ve Sonuç

Bir yardım kuruluşu olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 11 Haziran 1868 tarihinde, askeri hekim yetiştiren Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye öğretmenlerinden Miralay Dr. Abdullah Bey ve altmış altı arkadaşı tarafından "Hasta ve Yaralı Askerlere Yardım Cemiyeti" adıyla kurulmuştur. Dr. Adnan Bey'in da aralarında bulunduğu kurucu üyelerin 20 Nisan 1911'de Sadrazam Halil Paşa'nın başkanlığında Tokatlıyan Oteli'nde yaptıkları toplantı ile cemiyetin yeni dönemi başlamıştır. Bu dönemde "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti" adını alan kuruma öncülük eden Dr. Besim Ömer Paşa, Dr. Celâl Muhtar ve Dr. Âkil Muhtar, başarılı bir hekim olan Dr. Adnan Bey'i de "Yönetim Kurulu Üyesi" sıfatıyla cemiyete kazandırmışlardır.

Bu süreçte Osmanlı yönetici elitinin yakın ilgi ve desteğini kazanan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, ikinci kuruluşunu henüz gerçekleştirmiş olmasına rağmen Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında ilk ciddi tecrübelerini yaşamış, I. Dünya Savaşı ve mütareke dönemlerinde de olgunlaşma sürecine adım atmıştır. Cemiyetin etkinlik alanları da doğal olarak bu dört devre içinde şekillenmiştir.

6 Eylül 1911 tarihinde, İtalyanların Trablusgarp'a çıkarma yapmasıyla birlikte sürecin ilk aşamasına girilmiştir. İmparatorluktan milli devlete geçiş süreci olarak kabul edilen bu zaman dilimi içinde Dr. Adnan Bey'i gerek ulusal ve gerek uluslararası ölçekte ön planda ve en kritik noktalarda görmekteyiz. Gelişme üzerine, resmi prosedürün öngördüğü şartları yerine getirerek derhal bölgeye giden Dr. Adnan Bey, Mustafa Kemal, Enver ve Fethi Beylerin başını çektiği direniş hareketine katılarak üstün bir görev bilinci ile çalışmıştır. Aziziye ve Hums'ta bulunan iki hastane; beş doktor, bir eczacı ve on iki hastabakıcıdan oluşan Bingazi'deki sağlık ekibi ve iki yüz Hilâl-i Ahmer çadırı, "Müfettiş" sıfatıyla bölgeye gönderilen Dr. Adnan Bey'in gözetimi ve denetimi altında faaliyet göstermiştir.

Genel Merkez'in taleplerine olumlu cevap vererek bölgeye ulaşan gönüllü sağlık ekipleri ve ciddi rakamlara ulaşan yardımlar, bu dönemde Trablusgarp direnişi için önemli bir avantaj olmuştur. Bu realiteye doğrudan tanıklık eden Dr. Adnan Bey, organize ettikleri yerli direnişçilerle birlikte İtalyan güçlerini durdurmayı başaran Türk subaylarının başarılarını sevinçle karşılamıştır. İtalya'ya karşı Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmek isteyen yerli halkın üstün karakterinden de oldukça etkilenmiştir.

Bu ve benzeri izlenimlerine dayanarak iyimser değerlendirmeler yapan Dr. Adnan Bey, bir yıl kadar çalıştıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Ancak, lojistik açıdan zorlanan Osmanlı direnişi mütemediyen devam eden İtalyan baskısı karşısında daha fazla dayanamamış ve çok geçmeden

¹¹² Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı* (İstanbul: Atlas Kitabevi, 1987), 57; Çapa, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)": 51, 52.

¹¹³ Şehsuvaroğlu, "Dr. Adnan Bey," 2/VI; Çapa, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)," 29.

¹¹⁴ Çapa, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)," 51.

çökmüştür. 1912 yılında imzalanan ve Trablusgarp üzerindeki yüzlerce yıllık Osmanlı hakimiyetine son veren Ouchy Antlaşması ile bu sonucun resmiyet kazandığını görmekteyiz.

Bu sırada, İTC'nin takip ettiği başarısız dış politika nedeniyle Balkanlar'da bir ittifak oluşmuş ve 8 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki egemenliğine son veren Balkan Savaşları başlamıştır. Trablusgarp dönüşünde Kolera Hastanesi Müdürlüğüne atanan ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Sekreterliğine getirilen Dr. Adnan Bey, bu kez, 1 yıl kadar sürecek olan Balkan Savaşları'nın olumsuz sonuçlarıyla yüz yüze gelmiştir. Trakya ovalarından İstanbul'a sürülen Osmanlı askerlerinin neden olduğu kolera salgını, taşıdığı sorumluluklar dolayısıyla Dr. Adnan Beyin ilk mücadele alanını oluşturmuştur. Balkan Savaşları'nın henüz ilk aşamasının yaşandığı bu kritik dönemde, ordunun maneviyatı üzerinde son derece olumsuz tesirler uyandıran kolera hastalığı ile başarıyla savaşan Dr. Adnan Bey, Dr. Besim Ömer Paşa ve Dr. Âkil Muhtar ile birlikte, Avrupa'nın tanınmış tıp dergilerinin takdirlerini kazanmıştır.

Dr. Adnan Bey, Balkan Savaşları döneminde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 15 Aralık 1912'de kurduğu Esirler Komisyonu'nda da çalışmıştır. Osmanlı savaş esirlerine ait cetvellere, Belgrad'daki Uluslararası Kızılhaç Acentesi vasıtasıyla ulaşarak esir yakınlarını bilgilendiren komisyon, kimlik tespiti noktasında yaşanan zorluklar nedeniyle varlığını, ancak bir yıl kadar devam ettirebilmiştir.

Yaşadığı güçlüklerle rağmen çalışmalarına aralıksız devam eden Dr. Adnan Bey, Dr. Besim Ömer Paşa ile birlikte 25 Kasım 1913 tarihinde Edirne'ye gitmiştir. Hilal-i Ahmer teşkilatının personel, kaynak ve alt yapı sorunları üzerine eğilen iki deneyimli hekim, Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından kurulan hastanenin cemiyete devrini gerçekleştirdikten sonra şehirdeki yetimlere yardım ulaştırmışlardır.

Dr. Adnan Bey'in kısıtlı imkanlarla ortaya koyduğu bu özverili çalışmaları, Kemal Ömer Bey ile birlikte gerçekleştirdiği teşekkür amaçlı Hindistan ziyaretleriyle son bulmuştur. Böyle bir ziyaretin yapılmasına Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 13 Nisan 1912 tarihinde toplanan I. Olağan Kongresi'nde karar verilmiştir. 1 Ocak 1913 tarihinde yola çıkan Dr. Adnan ve Kemal Ömer beyler, yine teşekkür amaçlı kısa bir Mısır ziyareti sonrası Hindistan Müslümanlarının yaşadığı kentleri ziyaret etmişler ve 15 ay sonra İstanbul'a dönebilmişlerdir.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti çatısı altında ortaya koyduğu misyona Balkan Savaşları döneminde, bu şekilde çeşitlilik ve derinlik kazandıran Dr. Adnan Bey, devam eden süreçte, I. Dünya Savaşı yıllarındaki etkinlikleriyle gündeme gelmiştir. 19 Şubat 1915'te İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale Boğazı'nın iki yakasındaki Türk tabyalarını ateş altına almalarıyla açılan Çanakkale cephesi, bu bağlamda ilk görev alanı olmuştur. Genel Sekreter Dr. Adnan Bey, dünya tarihinin en kanlı savaşlarından birine sahne olan 18 Mart 1915 tarihinden iki gün önce cepheye gitmiş, 500 bin askerin yaşamını yitirdiği bu savaşta bir hekim ve bir Hilal-i Ahmer Cemiyeti üyesi olarak ateş hattının hemen yanındaki hastanede yüksek bir performans ortaya koymuştur. Görev yaptığı hastanenin Şarköy'e nakline kadar uzun süre cephede kalan Dr. Adnan Bey'in anılarında bu döneme pek de yer vermemesini tanık olduğu olayların hassasiyetine bağlamak mümkündür. İnsan psikolojisi, bir savunma mekanizması olarak derin travmaları unutmak veya yok saymak eğilimindedir.

Çanakkale cephesindeki görevini yerine getirdikten sonra İstanbul'a dönen Dr. Adnan Bey, "Yedek Tabip Binbaşı" rütbesi ve "Sahra Sağlık Genel Müfettiş Yardımcısı" sıfatı ile askerî sağlık

birimleri ile cemiyet arasındaki eşgüdümün devamı ile görevlendirilmiştir. Daha çok “bir idareci” olarak ön plana çıktığı bu evrede, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin alt yapı sorunları ile ilgilenmiş ve teftiş gezilerine çıkararak İstanbul dışındaki Hilal-i Ahmer şubelerinin diri kalmaları için çalışmıştır.

Dr. Adnan Bey, 1914-1918 yılları arasını kapsayan I. Dünya Savaşı dönemindeki bir diğer etkinliğini ise savaş esirleri konusunda ortaya koymuştur. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Esirler Komisyonu üyesi olması hasebiyle sayıları yüz binleri bulan esirlerin sorunları üzerinde yoğunlaşmış, esirlerin mektuplarını teker teker cevaplamaya çalışarak hem aileleriyle iletişim kurmalarını sağlamış hem de gönderilen yardımları kendilerine ulaştırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Rusya’daki esirlere özel önem atfederken, daha önce olduğu gibi lojistik sorunlarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır.

anakkale deneyiminden sonra, ateş hattının biraz daha gerisinde görülen Dr. Adnan Bey, 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi ile başlayan yeni dönemde Yunan Kızılhaç’ı ile rekabet etmek zorunda kalmıştır. Genel sekreterlik görevinin yanı sıra “Sağlık Genel Müdürü” sıfatını da taşıdığı bu dönemde, sağlık hizmeti görüntüsü altında siyasi propaganda yapan ve bu maksatla ihtiyaç duyan Türklere de hizmet götüren Yunan Kızılhaç ekiplerine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda özellikle Aydın şehri ve civarındaki sağlık teşkilatının yetersizliğine vurgu yapan Dr. Adnan Bey, Hilâl-i Ahmer şubesine ait yardım kolilerinin şehirdeki Sağlık Müdürlüğu’ne teslimini sağlamıştır.

Bu istikrarsız dönemde çalışmalarına ara vermeyen Dr. Adnan Bey, Ferit Paşa hükümetinin baskılarına rağmen görev bilinci ile hareket etmeye devam etmiştir. Nitekim İzmir’in 15 Mayıs 1919 tarihinde yaşadığı işgal sonrası, Dr. Adnan Bey ve arkadaşları Anadolu’ya çok sayıda Hilal-i Ahmer heyeti göndermeyi başarmışlardır. Bu heyetler, yerel direniş teşkilatlarının ihtiyaçları için yeni revirler, dispanserler ve mütevazı de olsa birkaç hastane açmışlardır.

İstanbul’un 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından işgali ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin hareket alanı daha da daralmış, cemiyetin üzerindeki baskı büsbütün artmıştır. Son ana kadar görev bilinci içinde hareket eden ve sorumluluklarını hakkıyla ifa eden Dr. Adnan Bey, işgal altında da konjonktüre teslim olmamış ve birçok vatansever Türk aydını gibi Mustafa Kemal Paşa’nın önderliği altında şekillenmeye başlayan Anadolu direnişine katılarak yoluna devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi1

19/36, Fihrist: 41.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), 4049/300612, Belge: 3.

Dahiliye Nezareti Siyasi Kalemi (DH.SYS), 75-6/1-6, 27.

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO), Lef: 31.

Hariciye Nezareti Sefaret Belgeleri (HR.SFR), 695/26.

Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi (HR.SYS), 1551/1; 75-15/1-4, 2, 3; 2020/12; 2020-14.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 1180/76.

İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Bedi Şehsuvaroğlu Arşivi

Adnan Adıvar Dosyası, 2/VI; 2-143.

Kızılay Arşivi

525, (1917); 333, (1919), 335, (1919); 520, (1916); 239, (1921); 542, (1917); 153-1,191; 1A, 1B, 1C; 153-2, 2A; 153-3, 3A;153-4, 4A; 7-8; 43-11; 43-17; 43-8.13; 43-2; 7-15; 140-10;19-159; 211-1; 211-2; 211-3; 4; 7-9; 66-10; 7-12; 7-13, 16, 17; 211-21; 7-17; 166-19.

Kaynak Eserler & İncelemeler

Ada, Turhan. *Adnan Adıvar*. İstanbul: Kültür A.Ş. Yayınları, 2010.

Adıvar, Adnan. “İki Dostun Arkasından.” *Cumhuriyet* (9 Ağustos 1949): 2.

Adıvar, Adnan. “Kırk Yıldır Tanırım VI.” *Akşam* (16 Eylül 1944): 5.

Adıvar, Adnan. “Onur’a Dâir.” *Akşam* (2 Kasım 1944): 5.

Adıvar, Adnan. *Dur, Düşün*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1950.

Adıvar, Adnan. *Hakikat Peşinde Emeklemeler*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1954.

Adıvar, Halide Edip. *Dr. Adnan Adıvar*. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1956.

Adıvar, Halide Edip. *Mor Salkımlı Ev*. İstanbul: Özgür Yayıncılık, 2000.

Adıvar, Halide Edip. *Türkün Ateşle İmtihanı*. İstanbul: Atlas Kitabevi, 1987.

Alpman, Hülya. “Hilal-i Ahmer Cemiyeti.” Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi,1987.

Arat, Reşit Rahmeti. “Dr. A. Adnan Adıvar.” *ORIENS (Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti Mecmuası)* 8/I (1955): 2.

Ateş, Ahmet. “Dr. Abdülhak Adnan Adıvar.” *İstanbul Enstitüsü Dergisi* I (1955): 93.

- Aydemir, Şevket Süreyya. *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*. C. 2. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1981.
- Bayar, Celal. *Ben de Yazdım*. C. I, İstanbul: Baha Matbaası, 1965.
- Baysun, Cavid. "Adnan Bey'e Dâir." *Yeni Ufuklar* 4/XXIII (39) (1955): 81-82.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi*. C. II/IV. Ankara: TTK Basımevi, 1991, 229-230.
- Besim Ömer. *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dâir Konferans*. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, 1330 (1914).
- Çapa, Mesut. "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1914-1925)." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1989.
- Enginün, İnci. *Araştırmalar ve Belgeler*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2000.
- Ertürk, Hüsamettin. *İki Devrin Perde Arkası*. Haz., Samih Nafiz Tansu. İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1957.
- Gökberk, Mehmet Ali. "İlim ve Fikir Alemimiz Kahraman Bir Üstadın Kaybı ile Mustarıptır." *Tan*, (2 Temmuz 1955): 5.
- Günyol, Vedat. "Dr. Adnan Adıvar: Örnek İnsan." *Yeni Ufuklar* 4/XXIII (39) (1955): 91.
- Gürkan, Kazım İsmail. "Adnan Adıvar." *Vatan*, (4 Temmuz 1955): 2-6.
- Kuran, Ahmet Bedevi. *İnkılâp Tarihimiz ve Jön-Türkler*. İstanbul: Tan Matbaası, 1945.
- "Lettre de Constantinople." *Press Medical* (27 Novembré 1912): 1252; (21 Decembré 1912):1353.
- Menteşe, Halil. *Osmanlı Mebûsân Meclisi Reisi Halil Mentşe'nin Anıları*. Haz., İsmail Arar. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- Osmanlı *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi 1329-1331*. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, 1329 (1913).
- Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1330-1334 Senelerine Aid Merkez-i Umumisine Takdim Olunan Rapor*. Dersaadet: Hilal Matbaası, 1330/1914.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Mecmuası V* (15 Ocak 1922):112-113.
- Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu*. Dersaadet: Matbaa-i Orhaniye, 1335/1919.
- Özaydın, Zuhâl. "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnâmesi'ne Göre Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu." *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 4 (1990): 76-77.
- Rıza Nur. *Hayat ve Hatıratım*. C. I. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- Selâhaddin Adil Paşa'nın Hatıraları, Hayat Mücadeleleri*. Haz., Enver Karay. İstanbul: Zafer Matbaası, 1982.
- Şehsuvaroğlu, Bedi. "Dr. Adnan Bey." *Bedi' Şehsuvaroğlu Arşivi, Adnan Adıvar Dosyası*, 2/VI.
- Şehsuvaroğlu, Bedi. "Adıvar Olan." *Dünya* (1 Temmuz 1962): 2-7.
- Şehsuvaroğlu, Bedi. "Dr. Adnan Adıvar." *Yeni İstanbul* (29 Temmuz 1955): 5.
-

Türk Parlamento Tarihi, Birinci Dönem. C. 3. Haz. Kazım Öztürk. Ankara: TBMM Basımevi, 1995.

Türkiye Kızılay Derneği'nin 73 yıllık Hayatı. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 1950.

Ünver, Süheyl. "Dr. Adnan Bey Hocamızdan Öğrendiklerim Hakkında." *Yeni İstanbul* (14 Ağustos 1955): 1.

Yalman, Ahmet Emin. "Bir Fazilet Kahramanı." *Vatan* (3 Temmuz 1955).

Yalman, Ahmet Emin. "fikri Bir Hâdise." *Vatan* (20 Mart 1944): 1, 3.

Yalman, Ahmet Emin. "Örnek Bir İdealist." *Vatan* (1 Temmuz 1956): 1.

Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim. C. I. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970.*

Yücel, Hasan Ali. "Türklerin Yetiştirdiği Büyük Adamlardan Biri." *Cumhuriyet* (7 Ağustos 1955): 1.

Google. "Google Gizlilik Politikası". Son güncelleme 15. 10. 2023

<https://www.kizilay.org.tr/neler-yapiyoruz>.